

1889.

NIU TIRENI.

NGA TAKE MAORI O TE WAIPOUNAMU

(RIPOATA A TE KOMITI HONOHONO HUI ATU KI NGA KORERO WHAKAWHAITI MO RUNGA I NGA KEEHI O MURIHIKU ME OTAKOU ME NGA TUHINGA WHAKAMAHARATANGA O NGA KORERO).

I tukuna mai i te 10 o nga ra o Hepetema, 1889, a tono ana kia perहितia.

OTA O NGA WHAKAATURANGA.

Kupu no roto i nga Pukapuka o te Kaunihera.

WENEREI, TE 26 O NGA RA O HUNE, 1889.

I whakatana, “Kia whakaturia tetahi Komiti Motuhake kia tokoiwa nga nema hei whiriwhiri me te ripoata i runga i nga tono a nga Maori o te Waipounamu. Me whai mana te Komiti ki te karanga i nga tangata me te tono kia homai nga pukapuka me nga tuhitinga kia noho huihui tahi me tetahi Komiti e whakaturia e te Whare o te Runanga Nui mo tetahi mahi pera ano te ahua, me te tuku mai i te ripoata i roto i te marama kotahi. Ko nga mema mo taua Komiti, ko te Pakare, ko te Mira, ko te Parihini, ko te Rata Porena, ko Renara, ko te Hepara, ko te Wanihana, ko te Wiremu, me te kaituku i te motini ara.”—(Ko te TIWINI.)

WENEREI, TE 24 O NGA RA O HURAE, 1889.

Whakatana ana, “Kia whakaroina atu te wa ki te Komiti Motuhake kia tekau ma wha nga ra hei tukunga mai mo te ripoata mo runga i nga tono a nga Maori o te Waipounamu.”—(Na te TIWINI.)

PARAIRI, TE 9 O NGA RA O AKUHATA, 1889.

Whakatana ana, “Kia whakaroina atu te wa ki te Komiti Motuhake kia tekau ma wha nga ra hei tukunga mai mo te ripoata mo runga i nga tono a nga Maori o te Waipounamu.”—(Na te TIWINI.)

WENEREI, TE 21 O NGA RA O AKUHATA, 1889.

Whakatana ana, “Kia whakaroina atu te wa ki te Komiti Motuhake kia te kau ma wha nga ra hei tukunga mai mo te ripoata mo runga i nga tono a nga Maori o te Waipounamu.”—(Na te TIWINI.)

Kupu no roto i nga Pukapuka o te Whare Runanga Nui.

TUREI, TE 25 O NGA RA O HUNE, 1889.

Whakatana ana, “Kia whakaturia tetahi Komiti kia tokoiwa nga mema kia whai mana kia pa atu ki tetahi Komiti o te Kaunihera, hei whiriwhiri me te ripoata i runga i nga tono a nga Maori o te Waipounamu mo runga i nga whakaaetanga kihai i whakatuturutia, me nga tono a te Komihana a te Make mo runga i aua tono o te 5 o nga ra o Mei, 1887 (G.-1, 1888). Ko nga mema mo taua Komiti, ko Ta Haare Atikini, ko te Paranihi, ko Timi Kara, ko Ta Teone Hooro, ko te Moka, ko te Omana, ko Kapene Raheera, ko Hamiora, me te kaituku i te motini. Ka mana ano te noho nga mema e toru hei Komiti.”—(Na te MITREHANA taua motini.)

RIPOATA.

E WHAI honore ana te Komiti Honohono i whakaturia hei whiriwhiri i te ripoata mo runga i nga tono whenua a nga Maori o te Waipounamu ki te ripoata kua tukuna a ratou uiui mo runga i nga keehi e wha i tukuna kia ratou—ara Ta Ngaitahu, To Akaroa, To Otakou, me Murihiku, a haora katoatia mai ana nga korero i tae te hao mo runga i aua keehi.

Na mo runga i te keehi a Ngaitahu, i tukuna mai i te Paremete kua hori ake nei tetahi korero whakawhaititanga mo runga i taua keehi me nga korero i puke mai ai taua whakawhaititanga, a tukuna katoatia ana ki nga mema i te mutunga mai o tera Paremete i runga i tetahi ahua ke pera ano me te tono a te Komiti o tera Paremete.

Kua oti i te Komiti taua keehi i runga i te haonga mai i nga korero katoa mo runga i nga tikanga i meatia i ia wa i ia wa a taea noatia te mutunga o te tau ara o te wa i whiriwhiria ai nga kaute mo runga i nga kura, i nga hohipera, me era atu awhina ki nga Maori o Ngaitahu. Kei te perehi nga pukapuka whakaatu i nga paunga o nga moni ki tenei ripoata.

I haere te uiui i nga take a Ngaitahu i runga i te ahua uiui i te pono o nga take i runga i nga korero i whakina kia ahei ai te whiriwhiri mehemea kua whakamana nga whakaaetanga a te Keepe me te Matera ki nga Maori i te wa i hokona ai taua whenua e raua.

Ko enei whakaaetanga i whakaaetia i runga i te wehenga o nga rahui mo nga Maori i runga ano i te whakaaro me whakarite ano tetahi tikanga hei oranga mo ratou inaianei a mua ake nei hoki, a me kua hoki e wareware ki te whakamana i a ratou take me te whakaea i o ratou hiahia.

Kahore hoki i ruarua te whakaaro i puta ano tetahi kupu ki nga Maori tera ano e rahuitia etahi atu rahui hei painga mo ratou, a na reira ratou i whakaae ai ki te hoko, me te ki hoki mehemea ka hokona e ratou o ratou whenua kia tere ai te nohonoho te Pakeha i waenga i a ratou ka uru tahi ano ratou ki raro i nga mahi tiaki a te Kawanatanga pera ano me ta ratou tiaki i era atu hunga o te Kuini erangi kahore kau he tuhituhinga hei whakamana i aua whakaaetanga tetahi pukapuka ranei hei whakaatu i tuku ripoata pera tetahi apiha o te Kawanatanga ki te Kawanatanga i puta tetahi whakaaetanga pera a taea noatia nga tau e whitu i muri iho o te putanga o te ripoata o te mahi whakakorenga a te Komihana i nga take Maori ki nga whenua, me te whakatuturutanga me te mutunga o tana mahi.

He mea hoki tenei ekore e taea te takahi (ara) ko nga taumahatanga i tangohia e te Kawanatanga ki runga i a ratou me whakamana ano e te Kawanatanga o Niu Tirenī.

Ko nga take i whiriwhiria e te Komiti peneitia te patai :—

Kua tino whakatuturutia ranei nga whakaaetanga mo runga i—

1. Nga Rahuitanga i nga Rahui Maori me nga ngakinga;
2. Etahi atu rahui;
3. Nga kura;
4. Nga hohipera;
5. Te hono tonu o te tono mo tetahi ora mo ratou?

E whakatuturutia ana e nga korero i koreotia ki te aroaro o te Komiti te whakaaro i whakaotia nga whakaaetanga mo runga i nga kainga Maori me nga ngakinga.

E whakaaro ana hoki te Komiti mo runga i te hanganga i etahi atu rahui kua hanga nei, ahakoa kihai i ranea rawa i runga i te whakaaro i whakaarohia ai i te tuatahi, heoi e whakaarohia ana kua oti te whakarite tena take. Ko nga whakahaerenga me nga whakataunga a te Kooti Whenua Maori o te tau 1868 ka ahei te whiriwhiri i runga i te huarahi whakamana i tenei whakaaro (ara) ki te ki penei, e tino marama ana ki te Komiti ahakoa kua ea nga whakaaetanga i runga i nga whakataunga, tena pea e kitea he mea tino tika kia hoatu ano etahi whenua ki nga tangata i kitea kihai i tino nui te whenua i hoatu mo ratou hei oranga mo ratou.

E marama ana tenei ki te Komiti e ranea ana nga tikakanga kua whakatakotoria i naianei hei ako i nga tamariki a Ngaitahu mo nga tau maha, a ahakoa te pouri i runga i te mea kihai i timataria wawetia te ako i nga tamariki o taua iwi, ekore e taea te whiriwhiri i te rahi o nga utu mo nga mea i ngaro kia ratou i raro i taua take.

Na mo runga i nga hohipera, e kitea ana e te Komiti kua whakaturia ano etahi hohipera mo Ngaitahu, erangi e puare ana nga hohipera o te katoa kia ratou ngatahi ano me te Pakeha. E kitea ana hoki i timata te tuku rongoa mo Ngaitahu i mua atu i te tau 1864, a i neke ake me te hoki iho te tuku rongoa a taea noatia tenei wa.

He maha nga tau i tiakina ai a Ngaitahu e etahi Rata tino mohio mo te taha ki te Kawanatanga a he mea ngawari noa iho i taua wa te titiro i nga mate o Ngaitahu.

I whakamutumutu haere te mahi a aua Rata i te tau 1880 a i tino mutu rawa i te tau 1884; na ahakoa e kitea ana tera e taea te whakangawari i o ratou mate mehemea e whakaaturia ana ki te Tari Maori, ekore e taea te ki tera e ahei te ata titiro kia mohio ai mehemea tera he mate kei waenga i a ratou kahore ranei. He tika ano hoki kei te kore e mohio te Tari Maori ki te ahua o Ngaitahu, a i runga i tenei ahua he mea ohore kau ano te rongo i mohiotia ai.

E whakaaro ana te Komiti me uru mai nga take whakatekau nei ki roto i tenei ripoata ara nga me e meatia ana kia whakaeke ki runga i te hoko a Ngaitahu. Ka kitea katoatia nga korero mo runga i taua take whakatekau nei me tona tikanga me tona whakahaeretanga ki roto i tetahi pukapuka Appendix, ka ahei ano ia te whakatakoto i etahi korero iti nei i konei mo nga tikanga o taua mea na te Niu Tirenī Kamupane taua mahi i whakahaere a i haere i runga i te tikanga e ahei nga Maori te tuku ota pera ano me nga ota tono whenua a nga pakeha mo nga tekiona tae atu ki te wahi whenua whakatekau kotahi o nga rota taone, me te wahi whenua whakatekau kotahi o nga whenua o waho o te taone, heoi ka penei te tikanga ko nga Maori e hoko whenua ana ki te Kamupane i whakaritea kia kotahi te wahi whakatekau hei rahui o roto o nga whenua e hokona ana e ratou, a kihai hoki enei wahi i rahuitia i whakatakotoria ki uta rawa, erangi i whakatakotoria ki nga wahi kia rite tonu a ratou ota ki a nga pakeha e haere mai ana i tawahi. E peneitia hoki te tikanga a te Kamupane i a ratou hoko tuatahi.

Ahakoa e kitea ana he tika i hokona nga whenua o Ngaitahu ma te Kamupane a ki a ratou moni hoki e whakaaro ana te Komiti e kore e taea te takahi nga korero e ki nei he mea tika mei tukuna taua wahi whakatekau ma Ngaitahu. E mohio ana te Komiti i whakaurua te ingoa o te tino apiha o te Niu Tirenī Kamupane ki roto i te tiiti e te apiha nana i hoko. Otira e mohiotia ana i whakaurua e ia i te mea kihai i kiia atu ki aia kia peratia; a i te mea kahore e kitea he pukapuka whakaaetanga i aua eka whakatekau i meatia nei kia hoko ai nga Maori, tera etahi korero tuturu na te apiha i tae mai i muri i a te Keepa, ko te apiha hoki tera nana i whakatakoto i whakariterite i nga tikanga kia Ngaitahu me tana ki tuturu atu kia ratou ekore aua eka whakatekau e whakaekengia ki taua keehi. Na ahakoa tenei kupu ana, whakaotia ana taua keehi e ia ki nga Maori.

Na heoi te mahi e takoto nei ma te Komiti ko te tuku mai i a ratou whakaaro me pehea he tino whakaotinga mo tenei keehi raruraru. A i muri iho i te whiriwhiringa i runga i nga korero, kua penei ta ratou whakatau. Heoi te huarahi e tino oti pai ai tenei raruraru me ata uiui i te ahua o nga Maori o Ngaitahu, a ki te kitea kahore etahi i whiwhi whenua kia rite te rahi e ahei ai te tau te ora kia ratou i runga i te mahi i aua whenua. Me whai mana taua Komiti i ia wa i ia wa ki te whakahaere i etahi atu tikanga kia meatia etahi o nga rahui here hei whakaea mo aua keehi.

Na i te mea kahore pea he whenua o te Karauna i te taha o te kainga o Ngaitahu, a e kore hoki e pai kia nukuhia nga Maori whenua kore ki nga takiwa tawhiti. Na mehemea e kitea ana he

tika, e meatia ana kia penei; me whai mana ki te whakaeke i te tikanga o te tekiona 168 o te Ture Whenua 1885 kia ahei ai te tango mai i nga eka pena te rahi o te whenua i kitea ai he tika e pa tata ana ki te kainga o Ngaitahu.

E whakaaro ana hoki te Komiti me whakatu tetahi apiha ko tana mahi nei he tuku ripoata ki te Kawanatanga i ia wa i ia wa i te ahua o nga Maori i ia takiwa me te tuku mai i ona whakaaro mo nga ora e hiahiaia kia tukuna, a me whakatakoto ano hoki ana ripoata ki te aroaro o te Paremete i roto i ia tau.

KEEHI O AKAROA.

He wahi tonu te Keehi o Akaroa no ta Ngaitahu, heoi kei te uru katoa nga take e ara mai ana o taua keehi ki roto i nga whakahaunga a te Komiti.

KEEHI O MURIHIKU.

Ahakoia he keehi motuhake to Murihiku i etahi atu i runga i te hokonga motuhake o ia whenua a i etahi Maori ke. Heoi e ahua rite ana te takoto ki ta Ngaitahu no reira e mahara ana te Komiti me whakahaere pera ano me ta Ngaitahu. Ahakoia kahore i kitea he whakaaetanga kia tukuna atu ano he rahui ma ratou, e tino marama ana i whakaaetia ano he kura he hohipera me etahi atu painga. No konei ka whakaaro te Komiti me pera ano te whakataunga mo Murihiku me ta Ngaitahu.

KEEHI O OTAKOU.

I runga i te whiriwhiringa a te Komiti i tenei keehi kua mahara ratou i runga i nga korero i tukuna mai mehemea e tau ana nga tikanga o aua eka whakatekau ki runga i tenei hoko, a e mea ana ekore tenei take e taea te whakaoti kia oti ra no te uiui i te ahua o nga tohutohu a te Kawana i tonoa e Meiha Retimana, C.B., kua mate nei i roto i tana pukapuka o te 12 o nga ra Hune, 1844. Kahore hoki e kitea tetahi pukapuka e pa ana ki taua mea i roto i te koroni. Kua mea te Komiti kia whakahaerea tetahi huarahi kia riro mai ai nga kape o nga pukapuka katoa mo runga i taua take.

10 o Hepetema, 1889.

E. C. J. TIWINI, Tiamana.

He mea whakahau, i taia e H. Titipere kai ta a te Kawanatanga, Werengitana, 1889.

